शि फा र स प त्र

श्री. नारायण भिमराव मुळे यानी " **माळशिरस तालुक्यातील कनिष्ठ महाविद्यालयांच्या नियोजन आणि प्रशासनाचा चिकित्सक अभ्यास** " या विषयावरील प्रबंध माझ्या मार्गदर्शनाखाली समाधानकारकरित्या पूर्ण केलेला आहे. हे संशोधन म्हणजे एक प्रामाणिक प्रयत्न असून सदर संशोधन अथवा त्याचा भाग इतर कोणत्याही पदवी अथवा पदवीकेसाठी सादर केलेला नाही.

प्रस्तुत प्रबंध " **शिक्षणशास्त्र** " शाखेतील एम. फिल. या पदवीसाठी शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यास सादर केला. म्हणून हे शिफारस पत्र देण्यात आले.

तारीख - ३० मे 1996.

स्थळ - बार्शी जि. सोलापूर

डॉ. टी. बी. पाटील
एम. ए. एम. एड. पीएच. डी.
(मार्गदर्शक)

प्राचार्य
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
बार्शी ४१३ ४११

ऋ ण नि र्दे श

मी या संशोधन विषयाचा अभ्यास प्रा. डॉ. टी.बी. पाटील, शिक्षण महाविद्यालय , बार्शी यांच्या मार्गदर्शनाखाली पूर्ण केला आहे. संशोधन कार्यातील सर्व प्रकारच्या अडचणी सोडविण्यासाठी त्यांचे मिळालेले सहकार्य, वेळच्या वेळी मिळालेले त्यांचे अभ्यासपूर्ण मार्गदर्शन आणि त्यांच्याकडून या संशोधनासाठी मिळालेली प्रेरणा यामुळेच मी हा प्रबंध पूर्ण करू शकलो. त्यांचा मी सदैव ऋणी आहे.

प्राचार्य सी.एस. मोरे , शिक्षण महाविद्यालय बार्शी यांच्या मार्गदर्शनामुळे मला प्रबंध पूर्ण करण्यास उत्तेजन मिळाले. प्रा. डॉ. आर.एन. इंगोले व प्रा. डॉ. सी.एन. लांडगे यांनी संशोधन कार्यास सहकार्य केले या सर्वांचे मन:पूर्वक आभार ।

मा. एस.झेड. खतीबसाहेब, सहाय्यक शिक्षण संचालक , पुणे व मा. व्ही. सी. दक्षिणदास शिक्षणाधिकारी जि. प. पुणे यांचे कडून संशोधन कार्यास बहुमोल मार्गदर्शन लाभले. त्यांचेही मी हार्दिक आभार मानतो.

माझ्या कनिष्ठ महाविद्यालयाचे प्राचार्य आर.एन. इंगळे यानी संशोधनाला दिशा दिली तर प्राचार्य ए.एन. शिन्दे तसेच प्राचार्य एच.एस. खामकर यांचे कडून प्रेरणा मिळाली. श्रीनाथ ज्युनिअर कॉलेज, बोरगांव आणि नवमहाराष्ट्र ज्युनिअर कॉलेज पिंपरी वाघेरे, पुणे येथील प्राध्यापकांचे संशोधन कार्यास सहकार्य मिळाले. या सर्वांचे कृतज्ञतापूर्वक आभार मानतो.

माळशिरस तालुक्यातील सर्व कनिष्ठ महाविद्यालयांच्या प्राचार्यांनी प्रश्नावल्या भरून दिल्या. त्यांचे ही मी आभार मानतो. तसेच ज्या पर्यवेक्षकांनी, प्राध्यापकांनी व शासकीय अधिका-यांनी मुलाखतीद्वारे संशोधनास बहुमोल सहकार्य केले. त्यांचेही मी ऋण व्यक्त करतो.

संशोधनाच्या माहिती संकलनामध्ये शिक्षण संचालनालय, पुणे, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद पुणे , जयकर ग्रंथालय, पुणे विद्यापीठ, पुणे, शिक्षण महाविद्यालय , बार्शी , शंकरराव मोहिते महाविद्यालय अकलूज, सदाशिवराव माने कनिष्ठ महाविद्यालय अकलूज येथील समृध्द ग्रंथालयांच्या सुविधा उपलब्ध झाल्या. त्याबद्दल त्याना धन्यवाद द्यावे तेवढे थोडेच आहेत.

त्याशिवाय माझे सर्व स्नेही , प्राध्यापक आणि कुटुंबिय यांचे ही सहकार्य लाभले. याबद्दल सर्वांचे मन:पूर्वक आभार . पुणे येथील टायपिष्ट **श्री. पिंजरे काशिनाथ माणिकराव , श्री. बसवराज कपसे** यानी स्वच्छ आणि सुंदर टंकलेखन आणि झेरॉक्स करून दिले. त्याना धन्यवाद !

ठिकाण – बार्शी

तारीख – 30/5/1996

श्री. नारायण भिमराव मुळे

संशोधक

अ नु क्र म णि का

प्रकरण क्रमांक		नाव	पृष्ठ क्रमांक
		ऋणनिर्देश	
		अनुक्रमणिका	एक ते सहा
		कोष्टकांची यादी	सात ते नऊ
		आलेखांची यादी	दहा
		नकाशाची यादी	अकरा
1.		**प्रास्ताविक**	1 ते 23
	1.01	संशोधनाची पार्श्वभूमी	2
	1.02	समस्येची निवड	8
	1.03	समस्या विधान	12
	1.04	संशोधनाची उद्दिष्टे	14
	1.05	समस्येचे महत्त्व व गरज	14
	1.06	संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा	18
	1.07	प्रकरणांचे नियोजन	20
		संदर्भ	22
2.		**संदर्भ साहित्याचे समालोचन**	24 ते 47
	2.01	प्रास्ताविक	25
	2.02	संबंधित साहित्याचा अभ्यास	26
	2.03	संबंधित संशोधनाचे समालोचन	28
	2.04	समारोप	42
		संदर्भ	46
3.		**कनिष्ठ महाविद्यालय यातील नियोजन आणि प्रशासन**	48 ते 66
	3.01	प्रास्ताविक	49
	3.02	कनिष्ठ महाविद्यालयांतील नियोजन	51
	3.03	कनिष्ठ महाविद्यालयांतील प्रशासन	53

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
3.04	कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या नियोजन व प्रशासनातील घटक.	56
3.05	समारोप	63
	संदर्भ	65
4.	**संशोधन कार्यपध्दती**	67 ते 85
4.01	प्रास्ताविक	68
4.02	पूर्व तयारी	70
4.03	संशोधन पध्दती	72
4.04	नमुना निवड	73
4.05	संशोधनाची साधने	75
4.06	प्राचार्यासाठी प्रश्नावली	75
4.07	शिक्षकांच्या मुलाखतीसाठी प्रश्नसूची	79
4.08	शासकीय अधिका-यांच्या मुलाखतीसाठी प्रश्न सूची	80
4.09	संस्था प्रतिनिधीच्या मुलाखती	80
4.10	कनिष्ठ महाविद्यालयांना भेटी व निरीक्षणे	81
4.11	संशोधनाची कार्यपध्दती	82
4.12	समारोप	85
5.	**माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन**	86 ते 173
5.01	प्रास्ताविक	88
5.02	प्रतिसादक प्राचार्याची माहिती	91
5.03	कनिष्ठ महाविद्यालय सर्व साधारण माहिती	97
5.04	कार्यालयीन कामकाज	108
5.05	वर्गातील विद्यार्थी संख्या	113
5.06	अभ्यासक्रम	116
5.07	वेळापत्रक	120

प्रकरण कृमांक	नांव	पृष्ठ कृमांक
5.08	अध्यापन पध्दती	124
5.09	अध्यापक वर्ग	128
5.10	ग्रंथालय सुविधा	134
5.11	प्रयोगशाळा सुविधा	141
5.12	शैक्षणिक साधने	143
5.13	इमारत	148
5.14	फर्निचर	150
5.15	अनुदान पुरवठा	152
5.16	परीक्षा व मूल्यमापन	157
5.17	नियोजन व प्रशासनाच्या संदर्भात प्राचार्यांनी दिलेली इतर माहिती.	163
5.18	शिक्षकांच्या मुलाखतीतून मिळालेल्या माहितीचे विशदीकरण	164
5.19	शासकीय अधिका-यांच्या मुलाखतीतून मिळालेल्या माहितीचे विशदीकरण	168
5.20	कनिष्ठ महाविद्यालयांना दिलेल्या भेटी व निरीक्षणातून मिळालेल्या माहितीचे विशदीकरण	171
5.21	समारोप	173
6.	**निष्कर्ष आणि शिफारशी**	174 ते 204
	विभाग " अ "	
	निष्कर्ष	
6.01	प्रास्ताविक	177
6.02	प्राचार्यांच्या वैयक्तिक माहिती विषयक निष्कर्ष	177
6.03	कनिष्ठ महाविद्यालयांच्या माहितीसबंधी निष्कर्ष	179
6.04	कार्यालयीन कामकाजविषयक निष्कर्ष	180
6.05	वर्गातील विद्यार्थी संख्याबाबतचे निष्कर्ष	182

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
6.06	अभ्यासक्रमविषयक निष्कर्ष	182
6.07	वेळापत्रक विषयक निष्कर्ष	184
6.08	अध्यापन पध्दती बाबतचे निष्कर्ष	184
6.09	अध्यापक वर्गाबाबतचे निष्कर्ष	185
6.10	ग्रंथालय सुविधा बाबतचे निष्कर्ष	186
6.11	प्रयोगशाळा सुविधा विषयक निष्कर्ष	187
6.12	शैक्षणिक साधनाबाबतचे निष्कर्ष	188
6.13	इमारत विषयक निष्कर्ष	189
6.14	फर्निचर विषयक निष्कर्ष	189
6.15	अनुदान विषयक निष्कर्ष	190
6.16	परीक्षा व मूल्यमापन विषयक निष्कर्ष	191
6.17	शिक्षकांच्या मुलाखतीचे निष्कर्ष	192
6.18	शासकीय अधिका-यांच्या मुलाखतीचे निष्कर्ष	193
6.19	कनिष्ठ महाविद्यालयांना दिलेल्या भेटी व निरीक्षणातील माहिती बाबतचे निष्कर्ष	193
	विभाग " ब "	
	शिफारशी	
6.20	प्राचार्यांच्या वैयक्तिक माहितीविषयक शिफारशी	194
6.21	कनिष्ठ महाविद्यालयांच्या माहितीसंबंधी शिफारशी	194
6.22	कार्यालयीन कामकाजविषयक शिफारशी	195
6.23	वर्गातील विद्यार्थी संख्येबाबत शिफारशी	195
6.24	अभ्यासक्माविषयक शिफारशी	196
6.25	वेळापत्रक विषयक शिफारशी	196

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
6.26	अध्यापन पध्दती बाबतच्या शिफारशी	197
6.27	अध्यापक वर्गाबाबतच्या शिफारशी	197
6.28	ग्रंथालय सुविधाबाबत शिफारशी	198
6.29	प्रयोगशाळा सुविधाबाबत शिफारशी	198
6.30	शैक्षणिक साधनाबाबत शिफारशी	199
6.31	इमारत विषयक शिफारशी	199
6.32	फर्निचर विषयक शिफारशी	199
6.33	अनुदान विषयक शिफारशी	200
6.34	परीक्षा व मूल्यमापन विषयक शिफारशी	200
6.35	शिक्षकांच्या मुलाखतीतील	201
	माहिती विषयक शिफारशी	201
6.36	कनिष्ठ महाविद्यालयांना दिलेल्या भेटी व निरीक्षणातील	201
	माहिती बाबत शिफारशी	—"
	विभाग " क "	
	पुढील संशोधनासाठी विषय	
6.37	प्राथमिक शाळेच्या नियोजन व प्रशासनाचा चिकित्सक अभ्यास	202
6.38	माध्यमिक शाळेच्या नियोजन व प्रशासनाचा चिकित्सक अभ्यास	202
6.39	वरिष्ठ महाविद्यालयांच्या नियोजन व प्रशासनाचा चिकित्सक अभ्यास	203
6.40	स्वतंत्र कनिष्ठ महाविद्यालय निर्मिती संबंधीची पाहणी करणे	203
6.41	उच्च माध्यमिक शिक्षणाच्या पुनर्रचनेची पाहणी करणे	204

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
	परिशिष्टे	
अ.	प्राचार्यांसाठी प्रश्नावली	207
ब.	प्रतिसादक प्राचार्यांची नावे कनिष्ठ महाविद्यालयासहित	220
क.	शिक्षक व पर्यवेक्षक यांच्या मुलाखतीसाठी प्रश्नसूची	222
ड.	शिक्षकांची नावे – कनिष्ठ महाविद्यालयासहित	223
ई.	शासकीय अधिका–यांच्या मुलाखतीसाठी प्रश्नसूची	225
फ.	शासकीय अधिका–यांची नावे	226
ग.	भेटी दिलेल्या कनिष्ठ महाविद्यालयांची नावे	227
ह.	कनिष्ठ महाविद्यालयांच्या संस्थेची नावे	228
	संदर्भ ग्रंथ सूची	229

xxxxxxxx

कोष्टकांची यादी

अ.नं.	कोष्टक क्रमांक	कोष्टकाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
1.	4.01	नमुना निवड प्रतिसादके	74
2.	5.01	प्राचार्यांची शैक्षणिक व व्यावसायिक पात्रता	91
3.	5.02	प्राचार्यांचा प्रशासन अनुभव	94
4.	5.03	प्राचार्याचे अध्यापन वर्ग (स्तर)	96
5.	5.04	कनिष्ठ महाविद्यालय शाखा माहिती.	99
6.	5.05	कनिष्ठ महाविद्यालय प्रकार.	101
7.	5.06	कनिष्ठ महाविद्यालय संलग्नता प्रकार	102
8.	5.07	कनिष्ठ महाविद्यालय प्रकार.	103
9.	5.08	कनिष्ठ महाविद्यालयातील मुले/मुली संख्या	105
10.	5.09	कनिष्ठ महाविद्यालयातील शाखावर विद्यार्थी संख्या.	107
11.	5.10	उपलब्ध सेवक वर्गाकडून कामकाजाची पूर्तता	109
12.	5.11	कार्यालयीन कामकाजातील अडचणी.	110
13.	5.12	प्राचार्य व सेवकाना द्यावयाचा आर्थिक मोबदला	111
14.	5.13	कनिष्ठ महाविद्यालय स्वतंत्र स्तर	112
15.	5.14	विद्यार्थ्यांचे सरासरी उपस्थिती प्रमाण	114
16.	5.15	वर्गातील विद्यार्थी संख्येची कमाल मर्यादा	115
17.	5.16	शिक्षकांनी केलेले अभ्यासक्रमाचे नियोजन.	116
18.	5.17	नियोजनाप्रमाणे अध्यापन कार्य पुर्ततेबाबत माहिती	117
19.	5.18	अभ्यासक्रम राबविताना येणाऱ्या अडचणी	120

अ.नं.	कोष्टक क्रमांक	कोष्टकाचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
20.	5.19	वेळापत्रकातील तासिका.	121
21.	5.20	अभ्यासक्रम पूर्ततेसाठी पुरेशा तासिका	122
22.	5.21	बौध्दिक, प्रात्यक्षिक व स्वाध्याय तासिकांचे नियोजन.	123
23.	5.22	कनिष्ठ महाविद्यालयातील अध्यापन पध्दती.	125
24.	5.23	अध्यापनाचे वेळी शैक्षणिक साधनांचा वापर	126
25.	5.24	शैक्षणिक साधने न वापरण्याची कारणे.	127
26.	5.25	कार्यभारानुसार शिक्षक संख्या.	130
27.	5.26	शिक्षक मान्यता अडचणी.	132
28.	5.27	शिक्षक मान्यता अडचणीचे स्वरूप.	133
29.	5.28	कनिष्ठ महाविद्यालयातील ग्रंथपाल नेमणूक	134
30.	5.29	कनिष्ठ महाविद्यालयातील प्रशिक्षित ग्रंथपाल.	135
31.	5.30	विद्यार्थी संख्येच्या प्रमाणानुसार पाठयपुस्तकांची संख्या	136
32.	5.31	ग्रंथालयातील संदर्भ पुस्तकांची उपलब्धता.	137
33.	5.32	विद्यार्थ्यांसाठी ग्रंथालयातील सुविधा	138
34.	5.33	शिक्षकांसाठी ग्रंथालयातील सुविधा	139
35.	5.34	कनिष्ठ महाविद्यालयांची सुसज्ज प्रयोगशाळा.	141
36.	5.35	प्रयोगशाळेच्या सुविधाचे प्रमाण.	142
37.	5.36	प्रयोगशाळेसाठी मिळणा-या अनुदानाचा पुरवठा.	143
38.	5.37	शैक्षणिक साधनांची उपलब्धता.	144
39.	5.38	शैक्षणिक साधनांच्या वापराच्या नियोजनातील अडचणी	145
40.	5.39	उपलब्ध शैक्षणिक साधने.	147

अ.नं.	कोष्टक क्रमांक	कोष्टकाचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
41.	5.40	इमारतीची उपलब्धता.	148
42.	5.41	पुरेशा इमारती अभावी निर्माण होणा-या अडचणी	149
43.	5.42	फर्निचरच्या पुरवठयाचे प्रमाण.	151
44.	5.43	फर्निचरच्या वापरासंदर्भात येणा-या अडचणी.	151
45.	5.44	शिक्षकांचे पगार व भत्ते यांची उपलब्धता	153
46.	5.45	पगार व भत्ते वेळेत न मिळण्याची कारणे.	154
47.	5.46	बिगर पगारी खर्चासाठी अनुदानाचा पुरवठा.	155
48.	5.47	विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचे मूल्यमापन करण्यासाठी अवलंबलेल्या परीक्षांचे नियोजन.	158
49.	5.48	उच्च माध्यमिक शालांत परीक्षा निकाल.	160
50.	5.49	शिक्षकांचा अध्यापन अनुभव.	166
51.	5.50	शासकीय अधिका-यांची शैक्षणिक अर्हता.	168
52.	5.51	शासकीय अधिका-यांचा प्रशासन अनुभव.	169

-=-=-=-=-=

आलेखाची यादी

अ.नं.	आलेख क्रमांक	आलेखाचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
1.	5.01	प्राचार्यांची शैक्षणिक अर्हता	90
2.	5.02	प्राचार्यांचा प्रशासन अनुभव	93
3.	5.03	कनिष्ठ महाविद्यालय शाखा माहिती	98
4.	5.04	कनिष्ठ महाविद्यालय अनुदान/विनाअनुदान प्रकार.	100
5.	5.05	कनिष्ठ महाविद्यालय मुले/मुली संख्या	104
6.	5.06	कनिष्ठ महाविद्यालय शाखावर विद्यार्थी संख्या.	106
7.	5.07	कार्यभारानुसार शिक्षक संख्या.	129
8.	5.08	क.म. उपलब्ध शैक्षणिक साधने.	146.
9.	5.09	शिक्षक व पर्यवेक्षकांचा अध्यापन अनुभव	165
10.	5.10	शासकीय अधिका-यांची शैक्षणिक अर्हता.	167

-=-=-=-=-=-